

САМОВИХОВАННЯ УЧНІВ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

1. Батлук О.В. *Философия образования Сенеки: кризис цицероновского идеала // Вопросы философии.* – 2001.
2. Бестужев-Лада И.В. *Образование: традиции и перспективы // Вопросы философии.* – 1999. – №3. – С. 4.
3. Гусейнов А.А. *Выражение кризиса и симптомы обновления // Вопросы философии.* – 1999. – № 3. – С. 9.
4. Крымский С.Б. *Контуры духовности: новые контексты идентификации // Вопросы философии.* – 1992. – № 12. – С. 26.
5. Лекторский В.А. *О философском взгляде на образование // Вопросы философии.* – 1999. – № 3. – С. 4.
6. Сенека Л.-А. *Нравственные письма к Луцилию; Трагедии.* – М., 1986.
7. Цицерон. *Философские трактаты.* – М., 1985.
8. Lawrence E.S. – *The origins and growth of modern education.* – Harmondsworth, 1970.
9. *Motto A.L Seneca.* – New York, 1973.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2011

УДК 37.041 – 057.87

Олександр Шпак, доктор педагогічних наук,
професор Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова,
м. Київ

Мар'яна Терес, магістрант Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

САМОВИХОВАННЯ УЧНІВ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті розкриваються особливості самовиховання, його характер, напрями і форми постійного вдосконалення.

Ключові слова: виховання, процес, мотивація самовиховання, самореалізація.

Лит. 9.

Alexander Shpak, Mariana Teres

SELF-EDUCATION OF STUDENTS: ACTUALIZATION OF PROBLEM

The article describes the features of self, his character, direction and form of continuous improvement.

Key words: education, a process of self-motivation, self.

Постановка проблеми. Формування в учнів позитивних психологічних якостей неможливе без їхнього бажання бути їх – у протилежному випадку не допомагають ні примус, ні контроль, ні покарання. Аби уникнути неприємностей, вихованці на певний час змінюють поведінку, але потім знову повертаються до неї. Зважаючи на це, можна сказати, що *справжнє виховання здійснюється через самовиховання.*

Організація самовиховання є стратегічним напрямом виховної роботи, а ідея самовиховання не просто гасло і відірвана від реальності мрія – вона має фундаментальне психологічне обґрунтування.

Згідно з однією з найвідоміших у світовій психології класифікацій людських потреб А. Маслоу, всі потреби утворюють немовби піраміду, яка складається з декількох шарів або рівнів. На найнижчому рівні (хоча найнижчим він вважається досить умовно і відносно) розміщуються **фізіологічні потреби, далі –**

потреба у безпеці, потреби у любові і належності до певної спільноти, потреби у повазі, схваленні, визнанні успіхів, потреба в самоактуалізації через реалізацію власних здібностей та розвиток особистості. При більш-менш повному задоволенні потреб нижчих рівнів більш “високі” потреби стають актуальнішими, мотивують поведінку людини.

Найвищою в цій ієрархії є потреба в самореалізації, тобто прояві власних можливостей у створенні матеріальних і духовних цінностей, культурному самовдосконаленні. Що повніше завдяки науково-технічному прогресу задовольняються потреби найнижчих рівнів, то сильнішою стає мотиваційна роль потреби у самореалізації. Потяг до самореалізації логічно породжує прагнення до самовдосконалення і самовиховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема викликає широкий науковий інтерес. Є чимало наукових досліджень, які висвітлюють різні аспекти цього виховного феномену. Вагомий

внесок у розв'язання цього напрямку здійснили І. Зязюн, І. Бех, К. Чорна, М. Фіцула, І. Трухін, А. Капська та ін.

Скажімо, академік І. Зязюн розглядає проблему самовиховання через систему організації виховного процесу, роль у ньому "гуманного" вчителя, який повинен знати і вміти індивідуально спрямувати учня на самовдосконалення.

Академік І. Бех самовдосконалення висвітлює на основі психологічного розвитку суб'єкта, формування у нього інтересу до дії, а доцент К. Чорна важливу складову виховання репрезентує через морально-етичні засади, роблячи акцент на самоорганізаційних засадах. Особливу зацікавленість викликають дослідження доцента І. Трухіна, в яких широко висвітлено методику організації самовиховання, його складових, подано конкретні рекомендації по вдосконаленню цієї важливої ділянки виховної діяльності. Професор А. Капська вперше в педагогічних дослідженнях вирізняє слово як важливий фактор виховання і самовиховання. Лише за останній рік захищено понад 30 дисертацій з різних аспектів самовиховання.

Мета статті: розкрити сутність самовиховання як найвищої організаційної системи виховання, окремі організаційні засади щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Було б неправильно чекати, коли у кожного учня потяг до самовиховання виникне сам собою. Хоча у більшості дітей у підлітковому віці пробуджується бажання розвивати власні інтелектуальні й вольові якості, спроби самовиховання, здебільшого, виявляються епізодичними і недостатніми, тому необхідне вміле педагогічне керівництво, тобто організація самовиховання учнів.

Слово "організація" може справляти тут дещо неправильне враження, асоціюючись з енергійним і чітким керівництвом, вимогами і контролем. У даному випадку вимоги і контроль є недопустимими, і організація полягає тільки у створенні умов, популяризації та консультативній допомозі. Саме внаслідок делікатності педагогічної технології організація самовиховання є поки що досить мало поширеним напрямом діяльності педагогів.

Самовиховання вимагає від учнів високої самодисципліни, яка ґрунтується на вольових якостях або на сильній мотивації. Неможливо різко поліпшити вольові якості учня, бо це пов'язано зі сталими рисами темпераменту й характеру, але можна створити мотивацію, тобто викликати бажання формувати позитивні риси особистості.

Саме на це спрямований метод *популяризації ідеї самовиховання*.

Аби створити в учнів достатню *мотивацію самовиховання*, треба довести його необхідність, захопити цією ідеєю. Бажано провести 2–3 бесіди (можна використати й іншу форму), що спрямовані на обґрунтування ідеї самовиховання та формування в учнів потягу до нього. Доречно починати цю роботу у 7–8-х класах. Подаємо орієнтовний зміст таких бесід.

Бесіда 1. *У чому полягає сенс життя і призначення людини.*

Людина – розумна істота, і вона не може не замислюватися над питанням сенсу життя і свого призначення у світі. Той факт, що від простої людини мало що залежить у суспільстві і що життя завжди закінчується смертю, здається, мусить породжувати песимізм і байдужість. Для чого людські прагнення до самовдосконалення, коли всьому один кінець? Такі роздуми бентежили людей ще в давнину, вони хвилюють кожне нове покоління.

Проте, як би людина теоретично не ставилася до цієї проблеми, практично вона не спроможна махнути на себе рукою і вести тваринне існування. Річ у тому, що разом зі всіма іншими потребами (у їжі, диханні, пізнанні світу, спілкуванні тощо) людина має *потребу у самореалізації*, тобто у розвитку власних задатків, здібностей, постійному самовдосконаленні. В одних людей ця потреба сильніша, у інших – слабша, але вона існує у всіх. Як у генетичному коді рослини є програма росту, розквіту і плодоношення, так у психіці людини "записана" програма самореалізації.

У людських потреб є своя ієрархія, тобто серед них є вищі і нижчі. Скажімо, потреби у спілкуванні, любові і повазі є вищими у порівнянні з потребами у безпеці, їжі або диханні. Без задоволення нижчих потреб людина не може фізично існувати, але найбільші позитивні емоції вона одержує від задоволення вищих потреб. Так, наприклад, заради досягнень поваги люди терплять голод, холод, піддають себе небезпеці. ***Потреба в самореалізації є найвищою серед усіх людських потреб, тому вона приносить найбільшу радість.*** Якщо потреба в самореалізації з якихось причин не задовольняється, людина відчуває дискомфорт, хоча, можливо, і не розуміє його джерел або відносить на рахунок чогось іншого.

Отже, розвиток можливостей самореалізації, успадкованих людиною, є потребою і однією з головних умов задоволення життям. Саме це і можна вважати *призначенням людини на її життєвому шляху: розвинути власні*

здібності, заслужити повагу корисною діяльністю і внести вклад у загальнолюдський прогрес. Адже суспільство поліпшує умови свого життя завдяки таланту, винахідливості і працелюбності своїх членів. Знання і вміння кожного є внеском у загальне благо. В тому, що суспільний прогрес залежить від самореалізації кожного, можна переконалися, порівнюючи різні країни. Там, де вищий рівень загальної освіти, вищий розвиток економіки і культури.

Самореалізація – це складне явище, різноманітне за напрямками. Спробуємо визначити їх, не порівнюючи за важливістю.

Реалізація себе у професійній діяльності. Кожна людина мусить заробляти собі на життя, але не всі люди знаходять справжнє задоволення у професійній праці. Є люди, для яких праця – це тільки непримний обов'язок. Про таких кажуть, що їхня професійна самореалізація не відбулася. А професійна праця складає за часом третину дорослого життя. Приємніше наводити протилежні приклади, коли в праці знаходять радість.

Реалізація себе як представника даного суспільства, субкультури. Кожна людина мусить зважати на факт, що вона є представником певної суспільної системи, нації, культури. Хоче вона того, чи ні, але її оцінюють (а її самоствердження відбувається через оцінки навколишніх) як представника не просто людства, а певної держави, нації, релігійної конфесії, прошарку суспільства. Ототожнюючи себе, скажімо, із християнами, людина мусить розділяти догми й традиції християнської релігії, інакше буде постійно відчувати осуд одновірців. Якщо людина вважає себе інтелегентною, то повинна мати певний розвиток, інтереси, манери поведінки. Отже, самореалізація включає у себе відповідність (а можливо, і творчий розвиток) до норм, культурних особливостей певної суспільної групи.

Самореалізація як представника своєї статі. Статеву роль є однією з найголовніших у житті. Мабуть, не треба доводити важливість особистого щастя, а воно багато в чому залежить від виконання людиною своєї статевої ролі. У рамках найбільш розповсюджених і традиційних поглядів від чоловіка чекають розсудливості, самостійності, надійності, вміння забезпечити сім'ю; від жінки – чарівності, жіночості, співчутливості, господарності. Відсутність цих якостей утруднює досягнення успіху у протилежній статі. Крім того, ставлення представників власної статі також значною мірою залежить від відповідності людини певному

статевому еталону. Скажімо, юнак, позбавлений рис мужності, втрачає в очах своїх товаришів, якщо він не компенсує це іншими рисами. І хоча статеві ролі історично змінюються, у масштабах людського життя вони постають досить стабільними.

Самореалізація через розвиток багатогранності власної особистості. Багатогранність знань і вмінь, ерудованість, різнобічна обдарованість завжди приваблюють оточення і цінуються суспільством. Такі люди є генераторами нових ідей, цікавими співрозмовниками, пропагандистами культури. Людина із широким колом інтересів, знань і вмінь збагачує власні враження, робить життя насиченим і змістовним. Завдяки телебаченню ерудованість і кмітливість набули ще більшої популярності.

Самореалізація через розвиток позитивних особистісних якостей. Такі позитивні особистісні якості, як чуйність, товариськість, чесність, вірність слову, почуття гумору прикрашають людину і цінуються у будь-якому суспільстві, та й сама людина поважає себе за ці якості, а значить, відчуває задоволення життям і доброзичливість до інших. Усе це добре відомо дітям, і, мабуть, не варто було б на цьому зупинятися, коли б не існувало спотвореного розуміння позитивних якостей. Відомо, що підлітки і юнаки прагнуть до демонстрації ознак дорослості: фізичної сили, впевненості у собі, обізнаності у різних сферах життя, тобто того, що можна позначити, як риси "сильної особистості". Поєднуючись з іншими конфліктогенними явищами підлітково-юнацької психології (неврівноваженістю, певною імпульсивністю, браком самоствердження), це породжує агресивність і негативізм, які помітно відбиваються на формуванні особистості. Постійна спрямованість на опір, грубуватість виразів та інтонацій є суттєвою ознакою підлітково-юнацької субкультури, а позитивними рисами вважається те, що фактично перешкоджає формуванню гуманних якостей особистості. Доброта, поступливість, чемність здаються другорядними і неактуальними, вони поступаються "вольовим" рисам. Зважаючи на це, важливим завданням пропаганди самовиховання є переконання учнів у необхідності розвитку саме рис гуманного комплексу: чуйності, поступливості, тактовності, ввічливості, чемності, шляхетності.

Бесіда 2. Що таке добро і зло?

Проблема добра і зла супроводжує людство протягом усієї його історії. Складність мотивації людських вчинків і обставин, що їх викликають,

зробили питання дуже непростим. У цієї проблеми є два аспекти. Один з них полягає у питанні, що таке добро і зло, які вчинки і яких людей можна вважати добрими або злими. Інший аспект – про походження добра і зла, їх витoki і причини. Спробуємо певною мірою розібратися в кожному з них.

Відповідь на перше питання здається простою: добрі вчинки – це ті, що спрямовані на користь людям. Допомога, доброта, милосердя – це добро, а егоїзм, скупість, жорстокість – зло. Таке розуміння особливо властиве релігійній етиці (полюби ближнього свого, як самого себе).

Чинники впливу середовища і психологія людини перебувають у відносинах взаємозалежності.

З одного боку, поведінка окремої людини переважно мотивується переконаннями, які формуються під впливом ідеології та суспільної психології. Негативний вплив чинять ті теорії, які протиставляють інтереси одних людей інтересам інших. Це також певні стереотипи буденної свідомості, наприклад, про переваги власної статі, певного способу життя тощо. Все це активізує агресивні збудники, які потенційно є у психіці кожної людини.

З іншого боку, ідеологічні й психологічні концепції самі певною мірою залежать від психології людини, зокрема її агресивних інстинктів, що здійснюються через механізм раціоналізації, тобто обґрунтування і виправдання власної, часто імпульсивної поведінки. Хоча в процесі розвитку суспільства гуманні переконання дедалі більше впливають на життєву практику, в чому і полягає моральний прогрес, агресивні збудники ще існують, що особливо помітно під час кризових явищ: війн, сутічок, конфліктів.

Отже, джерела зла, тобто агресивності, є як у природжених диспозиціях окремої людини, так і у стереотипах масової свідомості, причому ці явища взаємозв'язані. Таке розуміння визначає головні завдання самовиховання.

По-перше, треба формувати у собі ті особистісні риси, які є складовими психології гуманної людини: толерантність, стриманість, чуйність, привітність, тактовність.

По-друге, треба критично ставитися до тих стереотипів агресивності у суспільній психології, які, хоча й не пропагуються як еталонні засобами масової інформації, але поширені на рівні практичної моралі. Їх можна висловити приблизно так: у житті треба будь-як “пробивати” собі шлях, не можна поступатися нікому, слід узяти від життя своє, розраховувати тільки на себе, нікому не довіряти, до людей бути жорстоким тощо. Наслідком такої моралі є конфліктність, що

виникає дуже легко, і вульгарність. Треба мати неабияку мужність, аби відмовитися від цих принципів, оскільки ввічливість і поступливість, як правило, не є популярними у молодіжному середовищі.

Бесіда 3. *Для чого потрібне самовиховання?*

Скільки існує суспільство, стільки воно виховує своїх членів, формуючи в них історично необхідні риси особистості. Цим займаються сім'я та державні заклади, що мають справу з освітою і вихованням. Так, наприклад, кожне суспільство, незалежно від державного устрою, прагне сформувати у своїх громадян працьовитість, повагу до закону, шанобливе ставлення до старших.

Проте не можна сказати, що процес виховання пов'язаний тільки із приємними враженнями: адже він вимагає від людини вольових зусиль, стриманості, подолання негативних емоцій. У людей, яким вольові зусилля даються нелегко, постійно складається враження примусу з боку батьків та педагогів, і поняття “виховання” не викликає у них позитивних емоцій, що, своєю чергою, знижує його ефективність. Учням дуже не подобається чути, що їх виховують, хоча сімейне та шкільне виховання об'єктивно спрямоване на їхню користь.

Виховання є державною справою, але здійснюють його люди, які, зрозуміло, не є ідеальними. Саме недоліками педагогів, наприклад, нестриманістю, а не власною неорганізованістю, вихованці часто пояснюють неприємності процесу виховання. У них складається враження, що педагоги намагаються самоствердитися і перемогти, тобто відбувається акт агресії проти них, що змушує їх боротися і захищатися. Створюються смислові бар'єри щодо педагогів, які знижують результати виховання, так необхідні і суспільству, і самій людині.

Отже, оскільки виховання є процесом впливу батьків і педагогів на дитину, цей вплив часто тією чи іншою мірою має елементи нав'язування волі та примусу. Розвиток гуманної моралі суспільства поступово зменшує долю цього примусу, але до його повного зникнення ще дуже далеко. Шляхом уникнення примусу є самовиховання учнів, при якому завдання виховання походять від самих учнів.

Розглянемо ще одну, можливо, найбільшу перевагу самовиховання, яка полягає у вмінні постійно ставити перед собою нові завдання самовдосконалення. У працях психологів і у творах художньої літератури виділяється така ознака, за якою, крім інших, відрізняються люди,

САМОВИХОВАННЯ УЧНІВ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

– це схильність (або її відсутність) до постійного висування нових цілей саморозвитку. Існує чимало людей, які досягають певних результатів (освіти, посади, високого доходу, популярності) і не прагнуть до подальших досягнень у самовдосконаленні, піклуючись тільки про підтримку свого становища і забезпечення побутового комфорту. З іншого боку, є люди, які ніколи не задовольняються існуючим рівнем знань і соціальних досягнень. До цього їх спонукає потреба у самовдосконаленні і духовному зростанні. Ця потреба наповнює життя людини значенням і змістом, робить його насиченим і цікавим. Такі люди постійно підвищують свою професійну кваліфікацію та загальний культурний рівень. Вони, як правило, уникають поверхневих засобів самоствердження, бо мають змістовні інтереси, їм невідомі нудьга і розчарування у житті, бо й у випадку серйозних неприємностей залишається потяг до майбутніх досягнень. Навіть у пенсійному віці такі люди знаходять зміст і перспективу власного життя.

Висновок. Організація самовиховання учнів постає одним з найбільш перспективних напрямів розвитку технології виховної роботи. Вона вимагає тонкої педагогічної техніки та уникнення будь-якого тиску або адміністрування. У типових випадках доречно починати цю роботу з учнями середніх класів.

Першим методом є популяризація ідеї самовиховання, тобто переконання учнів в його корисності, створення позитивного ставлення до нього. Треба розкрити значення, мету,

перспективи і можливі результати самовиховання, розповісти про яскраві приклади, ознайомити зі ставленням до самовиховання видатних діячів культури, особливо тих, хто досяг у ньому значних успіхів.

Інший метод полягає у консультуванні учнів у процесі самовиховання (у тих випадках, коли вони бажають слухати поради педагога). Доречно порекомендувати засоби самопізнання (схеми самовивчення, анкети, тести тощо), поповнити психологічні уявлення учнів, порекомендувати літературу з питань самовиховання.

1. Амонашвили Ш.А. *Психологические основы педагогики сотрудничества*. – К., 1991. – 111 с.

2. Бех І.Д. *Особистісно зорієнтоване виховання*. – К., 1998. – 203 с.

3. Бойко А.М. *Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації*. – К., 1996. – 232 с.

4. Карпенчук С.Г. *Теорія і методика виховання*. – К., 1997. – 304 с.

5. Лозова В.І., Троцько Г.В. *Теоретичні основи виховання і навчання*. – Харків, 1997. – 338 с.

6. *Основы педагогического мастерства*. Под ред. И.А. Зязюна. – К., 1989. – 301 с.

7. Ситін Г.М. *Психологія самовиховання*. – К., 1973. – 133 с.

8. Сухомлинський В.О. *Твори в 5-ти томах*. – К., 1976.

9. Трухін І. *Психолого-технологічні основи шкільного виховання*. – Дрогобич, 2003. – 406 с.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2011

9 березня 2011 р.
197 років
від дня народження
Тараса Шевченка

(1814 – 1861)

українського поета, художника,
мислителя, Пророка України

*Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкогополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.*

*When I am dead, then bury me
In my beloved Ukraine,
My tomb upon a grave mound high
Amid the spreading plain,
So that the fields, the boundless steppes,
The Dnieper's plunging shore
My eyes could see, my ears could hear
The mighty river roar.*

Taras Shevchenko

